

Антон Кіссе

МАЙБУТНЄ ЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Повідомлення про 180 тисяч загиблих за останніх півтора роки в суданській провінції Дарфур внаслідок етнічного геноциду, про активізацію протистояння у Белфасті та інші випадки насильства між етнічними групами приводять до висновку, що етнічні конфлікти не лише щораз більше поширюються у світі, але і стають інтенсивнішими.

На жаль, або, може, на щастя, серед конфліктологів немає одностайності з цього приводу, що слугує як пересторогою для держав і етносів, так і дає надію на поступове зменшення актуальності етнічного питання.

Сьогодні практично всі процеси в економічному, суспільному і політичному житті відбуваються під значним впливом глобалізації, в тому числі і етнічні конфлікти. Етнічний конфлікт загалом розуміється як протистояння з елементами насилля між групами людей, які проживають на території однієї держави, але належать до різних етносів¹. Націоналізм може стати причиною етнічного конфлікту, якщо метою протистояння є створення окремого політичного цілого для кожної із протиборствуючих груп².

Ряд дослідників стверджують, що глобалізація провокує етнічні конфлікти та прояви націоналізму, оскільки вона спонукає до культурної гомогенізації етнічні, релігійні, племінні групи, які повстають на захист своєї самотності. Зокрема, М. Вотерс визначає глобалізацію як “наслідок експансії європейської культури на всю планету за допомогою поселень, колонізації і культурного мімізису”³. Останній, в свою чергу, може призвести до появи етнонаціоналізму як реакції локальних культур на глобалізацію.

Найбільш песимістично оцінюють вплив глобалізації на майбутнє етнічних конфліктів прихильники теорії “зіткнення цивілізацій”, запропонованої Бернардом Левісом⁴ і популяризованої Самуелем Гантінгтоном. Її послідовники вважають етнічні конфлікти проявом культурних розривів, що утворюються між різними суспільствами. Подібні конфлікти можуть виникнути внаслідок глобалізації і модернізації, коли окремі групи населення виявляються краще пристосованими до нових умов, що викликає заздрість і ненависть з боку невдах.

У своїй відомій статті “Зіткнення цивілізацій?” С. Гантінгтон прогнозує, що на зміну ідеологічним та іншим формам конфліктів прийде конфлікт між цивілізаціями, в тому числі і етнічними групами, що належать до різних культур, як домінуючої форми глобального конфлікту⁵. Хоча нація-держава залишиться основною діючою силою в міжнародних відносинах, але найбільш помітні конфлікти точитимуться між націями і групами, що представляють різні цивілізації. На його думку, до цього призводять шість наступних чинників:

1. Дуже важливими є відмінності між цивілізаціями, які є більш суттєвими, ніж відмінності між політичними ідеологіями і режимами, та не зникнуть у досяжному майбутньому.

2. Посилюється взаємодія між народами, внаслідок чого світ стає дедалі тіснішим, що призводить до кращого розуміння відмінностей між цивілізаціями. Тобто така взаємодія зміцнює цивілізаційну самосвідомість, що в свою чергу, загострює давню ворожість і розбіжності.

3. Процеси економічної модернізації та соціальних змін розвивають традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання, одно-

часно зменшується роль нації-держави як джерела ідентифікації, на місце якої приходять релігія.

4. Зростанню цивілізаційної самосвідомості сприяє роздвоєння ролі Заходу, який, з одного боку, перебуває в zenіті свого розквіту, а з іншого – серед незахідних цивілізацій спостерігається повернення до своїх коренів.

5. Культурні особливості і відмінності, на противагу економічним і політичним, слабо піддаються змінам, тому їх важче вирішити або знайти компроміс.

6. Посилення економічного регіоналізму, який сприяє зміцненню усвідомлення належності до певної цивілізації.

Загалом конфлікт цивілізацій розгортається на двох рівнях: мікро і макро. На мікрорівні боротьбу за землю і владу один над одним ведуть групи, що проживають вздовж ліній розлому між цивілізаціями. А на макрорівні уже країни, які належать до різних культурних таборів конкурують за вплив у воєнній і економічній сферах, за контроль над міжнародними організаціями та третіми країнами, намагаючись насадити власні політичні і релігійні цінності. С. Гантінгтон також відзначає, що таке протистояння між цивілізаціями може набувати різних форм – від економічної конкуренції до етнічних конфліктів і “етнічних чисток”, які особливо часто зустрічаються на кордонах ісламського світу.

Хоча ще до формулювання теорії “зіткнення цивілізацій” у 1977 році американські вчені дійшли висновку, що етнічні відмінності є єдиним найважливішим джерелом великомасштабного конфлікту всередині держав, а також часто відіграють провідну роль у війнах між державами. Про зростаючий тиск політизованих етнічних домагань з їх можливими легітимаційними і делегітимаційними наслідками для будь-якого суспільства чи політичного режиму попереджав і Дж. Ротшильд. А П. Брасс взагалі вважав, що етнічність і націоналізм, міжетнічні і сепаратистські рухи стали головною силою, яка формує сучасний світ, структуру і стабільність сучасних держав⁶.

Аналогічної точки зору дотримується і українська дослідниця О. Кривицька, яка припускає, що “етнічний фактор не лише не втрапить своєї ролі в суспільному житті народів, а навпаки, перетворив-

шись на засіб політичної боротьби, посилить своє значення”⁷. Проте ряд вчених виступили із спростуваннями наявності зв’язку між глобалізацією та етнічними конфліктами. Так, Дж. Боуен описує первинну і неминучу природу етнічних конфліктів як “міф” і спростовує три основних припущення, на підставі яких робляться прогнози про розквіт етнічних конфліктів у майбутньому, а саме⁸ :

- 1) етнічна ідентичність є споконвічною і незмінною;
- 2) ці ідентичності примушують людей переслідувати і вбивати один одного;
- 3) етнічне багатоманіття неминуче веде до насильства.

Дослідник вважає, що етнічність є продуктом сучасності. Хоча люди завжди мали ідентичності, породжені релігією, місцем народження, мовою і т.д., вони почали вважати себе членами великих етнічних груп, протилежних іншим, лише в сучасний період колоніалізму і будівництва держав. Так один із відомих дослідників Балкан М. Глений вказував на той факт, що в основі недавніх кривавих зіткнень на території колишньої Югославії лежали не етнічні чи релігійні відмінності, а сучасні спроби об’єднати людей навколо націоналістичних ідей⁹. “Етнічність” стає “націоналізмом”, коли включає прагнення здобути монополію на землю, ресурси, владу. Націоналізм є штучним і часто маніпуляційним набором ідей. Саме колоніальним минулим пояснюються криваві конфлікти в африканських країнах та Шрі-Ланці.

Що ж тоді змушує людей вступати у конфлікт із сусідніми групами? На думку Дж. Боуена, це є результатом тривалих приготувань, цькувань і погроз з боку лідерів, які контролюють армію. Саме страх і ненависть, сформовані зверху, а не етнічні відмінності змушують людей вдаватися до насильства. Населення може відчувати страх чи обурення щодо іншої групи з різних причин, особливо тоді, коли соціально-економічні зміни проводяться на користь певної групи. Але навіть тоді така конкуренція та почуття образи на низовому рівні зазвичай не призводять до міжгрупових сутичок без відповідного сигналу зверху, прикладами цього можуть слугувати Руанда і Балкани.

Що стосується третього припущення, то є цілий ряд держав з величезним етнічним багатоманіттям (Індонезія, Малайзія, Пакистан), які хоча і не без внутрішніх конфліктів і політичних репресій, але

обійшлися без масштабних насильств. У той же час держави із порівняно незначними відмінностями у культурі і мові у населення (Югославія, Сомалі, Руанда) пережили найкривавіші етнічні конфлікти. Отже, наявність різних етнічних груп не є обов'язковою чи достатньою умовою для виникнення насильства, тільки відносини між цими групами є головним джерелом конфліктів.

Зруйнувавши таким чином міф про етнічний конфлікт, Дж. Боуен стверджує, що насправді він є результатом свідомого політичного вибору.¹⁰ Негативні стереотипи, страх перед однією із груп, “вбивати, щоб самому не бути вбитим” – це результати діяльності лідерів. Якщо ж відмовитися від цієї точки зору і погодитися з тим, що ці конфлікти є природнім наслідком відхилень у людській поведінці в окремих регіонах світу, це призведе до викривленого уявлення про етнічний конфлікт. Такий підхід дозволяє припускати, що насильство властиве певному народу чи окремому регіону, а не є наслідком продуманих політичних кроків. Ним можна виправдати тривалу бездіяльність США і міжнародного співтовариства під час розгортання війни на Балканах. А про учасників етнічного конфлікту можна говорити як про менш раціональних і цивілізованих істот, ніж “ми”, що допомагає спокійно спостерігати за їх стражданнями.

Аналогічно Я. Садовський на основі власного аналізу демонструє, що:

– етнічні конфлікти були нормою у цілому світі після 1945 року, тобто вони не є чимось новим і не пов'язані із глобалізацією;

– етнічні конфлікти не виростають з племінних чи інших первинних ідентичностей, а є результатом колоніальної політики чи інших сучасних подій;

– етнічні конфлікти налічують жертв не більше ніж інші війни, незалежно від того, чи йдеться про кількість загиблого мирного населення, чи частоту геноцидів;

– глобалізація знижує ймовірність етнічних конфліктів, оскільки вона підтримує демократичні цінності¹¹.

До схожих висновків приходять і автори звіту про розвиток людства у 2004 році під назвою “Культурна свобода в сучасному глобалізованому світі”¹². В ньому спростовується думка, що політика культурної самотності і сприяння розвитку багатоманітності

призводить до фрагментації суспільства, конфліктів, сповільненого розвитку і авторитарного правління. Така політика насправді є життєздатною і необхідною, оскільки часто саме утиски груп населення, які відрізняються від більшості своєю культурою, призводять до зростання напруги. Звіт також розвінчує 5 найпоширеніших міфів про етнічне і культурне багатоманіття, а саме:

1. Етнічна належність людини вступає у протиріччя з її відданістю державі, і, отже, визнання багатоманітності відбувається за рахунок збереження цілісності держави.

2. Етнічні групи схильні до конфліктів із використанням насилля через розбіжності в цінностях, тобто слід вибирати між визнанням багатоманітності чи збереженням миру.

3. Принцип збереження культурної свободи диктує необхідність захисту традиційних культурних практик, таким чином можливий конфлікт між визнанням культурної багатоманітності та іншими пріоритетами людського розвитку, такими як соціально-економічний прогрес, демократія і права людини.

4. Країни з етнічною багатоманітністю менше схильні до розвитку, отже повага багатоманітності відбувається за рахунок стимулювання розвитку.

5. Деякі культури більше схильні до динамічного розвитку, ніж інші; одним культурам властиві демократичні цінності, а іншим – ні; тобто створення сприятливих умов для існування деяких культур можливе за рахунок заохочення розвитку і демократії.

Автори звіту ООН дійшли висновку, що для людського розвитку потрібні не лише здоров'я, освіта, гідний рівень життя і політичні свободи, а й визнання державою культурної багатоманітності народів і наявність сприятливих умов для їх існування. Люди повинні мати свободу виявлення своєї ідентичності, не зазнаючи дискримінації в інших сферах життя. Культурна свобода – одне із прав людини і важлива сторона людського розвитку в цілому, отже, заслуговує уваги і турботи з боку держави.

Якщо ж взяти за основу для прогнозу кількість етнічних конфліктів, то Тед Гарр продемонстрував, що всупереч дуже поширеній думці, за останні десятиліття кількість локальних конфліктів не збільшилася і вони не стали жорстокішими¹³. Період різкого збіль-

шення локальних конфліктів припав на період “холодної” війни, що було зумовлено прагненням супердержав – США і Радянського Союзу – розширити сферу свого впливу на держави Третього світу. Конфлікти, які розгорнулися після 1989, Т. Гарр пояснює прагненням до національної ідентичності у Східній Європі і в республіках колишнього СРСР.

Більше того, звіт “Мир і конфлікти” за 2005 рік демонструє зменшення основних збройних конфліктів після їх піку на початку 1990-х і лише кілька соціетальних конфліктів (збройних громадянських воєн), припинених в останньому десятилітті, почалися з новою силою¹⁴. Загалом кількість основних соціетальних воєн зменшилася з 12 в кінці 2002 року до 8 на початку 2005 року.

Також поменшало етнонаціональних воєн за незалежність, які були головною загрозою громадському миру і регіональній безпеці, показник яких досягнув найнижчого позначки, починаючи з 1960 року.

Так, з 2001 по 2004 рік 13 головних конфліктів за самовизначення були розв’язані чи призупинені, в той час як відзначено появу нових чи поновлення 6 конфліктів, найбільш кривавими з яких були у суданській провінції Дарфурі та індонезійській провінції Аїчех, де боротьба відновилася в 2003 році після провалу переговорного процесу.

Помітно зменшилася кількість випадків репресій і політичної дискримінації, що збіглося з занепадом авторитарних режимів, починаючи з кінця 1980-х. Від 1950 року кількість меншин, які отримують переваги від політики, спрямованої на компенсацію минулої політичної дискримінації, зросла в п’ять разів. Це пов’язано як із процесом демократизації, так і з стримуванням сепаратистських воєн. Більшість нових демократій визнала права меншин, по закінченні майже всіх етнонаціональних воєн колишні повстанці здобули більші політичні права і можливості.

Інший дослідник конфліктів П. Валенстін теж вказує на зменшення кількості збройних конфліктів у світі¹⁵. Так, за період з 1989 по 2000 рік було зареєстровано 111 конфліктів, причому протягом 2000 року їх було лише 33 – найнижчий показник з моменту закінчення “холодної” війни.

Проте незважаючи на такий рекорд, дослідник вказує, що хоча конфліктів стало менше, проте вони стали більш складними. Зменшення кількості конфліктів відбулося за рахунок вирішення локальних протистоянь, які знову можуть активізуватися, і не можна стверджувати, що вони повністю вирішені. Так, із 24 триваючих головних збройних конфліктів в 2000 році, частина яких є етнічними, 17 почалися до 1989 року. Більше того, за майже 11 років була підписана лише одна мирна угода, яка поклала кінець війні. Отже, можна припустити, що міжнародне співтовариство більше схильне вирішувати невеликі, локальні конфлікти, часто із застосуванням сили, ніж братися за розв'язання великих і більш складних конфліктів.

Т. Гурр теж вказує, що, незважаючи на позитивні тенденції, в ряді регіонів світу зберігається висока ймовірність виникнення етнічних конфліктів. Та й невідповідна державна політика в країнах з потенційними можливостями для вибуху насильства може спровокувати виникнення нових етнічних конфліктів, зокрема в Африці і Південно-Центральній Азії. Вказується також на такі небезпеки як:

- неспроможність держав справитися із наслідками руйнівних етнічних конфліктів;
- доступність зброї та найманців на глобальному ринку;
- “геттизація” значних територій, на яких поглиблюється бідність, погіршуються умови життя, населення має все менше можливостей скористатися благами глобальної економіки;
- нерівномірність розподілу багатства і ресурсів, що підтримує авторитарні режими і породжує тероризм у мусульманських країнах¹⁶.

У той же час не слід забувати, що глобалізація сприяє створенню регіональних наднаціональних структур, прикладом якої є Європейський Союз. Демократичні цінності, втілені в щоденній практиці і правовій системі держави і наднаціональних структур, є вагомим чинником зменшення етнічних конфліктів¹⁷. Тобто ЄС – регіональний проект ефективно діє як агент глобалізації і як підтримка мирного міжетнічного співіснування.

Підсумовуючи, можна зазначити, що глобалізація має два виміри стосовно етнічних конфліктів. З одного боку, вона призводить

до гегемонії, домінування західної економіки, норм, і акторів над рештою світу, що створює сприятливі умови для розквіту етнонаціоналізму¹⁸. З іншого – вона є і відповіддю на етнічні конфлікти через підтримку і пропаганду лібералізації, демократизації, розвитку, прав людини і вільної торгівлі.

¹ Horowitz D. Ethnic groups in conflict. Berkeley, University of California Press, 1985. – P. 7.

² Dutceac A. Globalization and ethnic conflict: Beyond the liberal-nationalist distinction // The global review of ethnopolitics. – 2004. – N 2. – P. 24.

³ Waters M. Globalization. London: Routledge, 1995. – P. 3.

⁴ Lewis B. The Roots of the Muslim Rage // Atlantic Monthly. – 1990. – September. – P. 47–60.

⁵ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33–48.

⁶ Каргунов О., Кремень В., Маруховська О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. – 1998. – №5. – С. 5.

⁷ Кривицька О. “Етнічний антагонізм” лікується толерантністю // Віче. – 2001. – № 8. – С. 47.

⁸ Bowen J. The myth of global ethnic conflict // Journal of democracy. – 1996. – N 4. – P. 3–5.

⁹ Glenny M. The fall of Yugoslavia. – New York: Penguin, 1992.

¹⁰ Bowen J. The myth of global ethnic conflict // Journal of democracy. – 1996. – N 4. – P. 13.

¹¹ Sadowski Y. Ethnic conflict // Foreign policy. – 1998. – N 111. – P. 12–23.

¹² Доклад ООН о развитии человека 2004 “Культурная свобода в современном многообразном мире”, <http://www.un.org/russian/esa/hdr/2004/>

¹³ Gurr T. Ethnic Conflict in World Politics. – Boulder, Colo.: Westview, 1994.

¹⁴ Gurr T., Marshall M. Peace and conflict 2005: A global survey of armed conflicts, self-determination movements, and democracy. – Center for international development and conflict management, 2005. – P. 1.

¹⁵ Wallensteen P., Sollenberg M. Armed conflict 1989-2000 // Journal of peace research. – 2001. – N. 5. – P. 629–644.

¹⁶ Gurr T., Marshall M. Peace and conflict 2005: A global survey of armed conflicts, self-determination movements, and democracy. – P. 14.

¹⁷ Dutceac A. Globalization and ethnic conflict: Beyond the liberal-nationalist distinction // The global review of ethnopolitics. – 2004. – N 2. – P. 25.

¹⁸ Richmond O. The Globalization of Responses to Conflict and the Peacebuilding Consensus // Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association. – 2004. – N. 2 (39). – P. 129–150.